

Linnart Mälli varajastest tõlgetest

Tarmo Kulmar

Kui rääkida Linnart Mällist kui klassikalise Ida-kirjanduse tõlkijast, meenuvad kohe alates 1970. aastate teisest poolest järjepanu ilmuma hakanud *Dhammapada*, *Bhagavadgītā*, *Bodhitšarjāvatāra* ja *Šukasap-tati*, kõnelemata eelmisel aastakümnel kolmeosalises sarjas „Budismi pühad raamatud“ avaldatud teostest, samuti Vana-Hiina klassika autoritest Lao-zist ja Konfutsiusest, kelle teoste tõlkimislugu ulatub ka enam kui kolme aastakümne taha. Kuid sageli kipub ununema, et Linnart Mälli esimesed erialased tõlketekstid ilmusid juba 1969. aastal. Olin ise tollal abiturient ja ühe väikelinnast pärit poisi maailmapildile lisasid need raamatud omajagu värve.

Kevadel 1969 nägi ilmavalgust Uku Masinguga kahasse (proosa Mällilt, värvid Masingult) sanskriti keelest tõlgitud India varakeskajast pärit raamjutustus *Vetāla kakskümmend viis juttu*.¹ Esiteks oli tegemist esimese ulatusliku vahetult ühest India klassikalisest keelest eesti keelde tõlgitud teosega üldse, teiseks oli see Mälli edasiste Ida klassikatõlgete suurejooneliseks avamänguks. Tõlkija põhjalik saatesõna,² millele järgnevalt suures osas tuginetakse, annab väärtuslikke lisandusi teose enda mõistmiseks ja rohkesti teavet India hinduistliku kultuuri kohta, kujutades endast omalaadset entsüklopeedilist India kirjandus- ja usundi- loo ülevaadet.

¹ *Vetāla kakskümmend viis juttu*. Sanskriti keelest tõlkinud Linnart Mäll ja Uku Masing (värvid). Tallinn: Eesti Raamat, 1969.

² *Ibid.*, lk 107–120.

Raamjutustus on sanskritikeelses kirjanduses eriliseks žanriks. See on muinasjuttude, aforismide, valmide ja novellide omapärane mitmeastmeline põiming. *Vetāla...* algab radža Vikramātidya ammuse eellooga, järgneb radža Vikramāsena põhilugu, seejärel 24 surnudeemon vetaala poolt radžale räägitud lugu, mis omakorda sisaldavad mõnikord veel üks-kaks raamjutustuse astet. Lõpuks, kahekümne viiendas loos jõuab lõpule nii vetaala, Vikramāsena kui ka Vikramātidya lugu. Selgituseks — vetaalad on kurjad vaimud, kes elunevad kalmistutel ja poevad sageli laipadesse. Teose põhiteljeks ongi vestlus radža Vikramāsena ja ühe niisuguse deemoni vahel. Vikramāsena aga on ajalooline isik, Indias 1. saj e.m.a valitsenud radža, kes on mitmete teistegi muistsete teoste peakangelaseks. *Vetāla...* tekkeag jääb meie ajaarvamise esimesesse sajanditesse.

India kirjandusteorias on raamjutustusele vähe tähelepanu pööratud, sest seda on peetud rahvaluulele kui „madalale“ žanrile liiga lähedaseks, samuti on oma osa asjaolul, et neid peeti pigem poliitika ja praktilise kasu õpperaamatuteks, mitte filosoofiaks või kõrgkirjanduseks. On säilinud palju raamjutustusi, kuulsamad neist on vast *Viisraamat (Pañcatantra)*, L. Mälli poolt samuti eestindatud *Papagoi seitsekümmend juttu (Šukasaptati)*³ ja kõnealune *Vetāla...*⁴

Vetāla... on säilinud viies erinevas versioonis, tuntuim on nn Šivadāsa retsensioon,⁵ millest on tõlke teinud ka Mäll. Šivadāsa oli hinduist ja nagu nimigi näitab, šivaismi pooldaja. Võimalik, et ta oli varem olnud džainist, sest tekstis tuleb ette selle religiooni halvustamist. *Vetāla...* anekdootlikud lood annavad panoraamse ülevaate India ühiskonna mõttelaadist ja normidest, deemonitest ja jumalatest, tutvustades hinduistlikke elureegleid, kuid ka budistlikke ja džainistlikke ideid. Suur hulk mõttesalme pärineb hinduistlikest, budistlikest ja džainistlikest allikatest, paljud elureeglid jällegi õpperaamatutest ehk šaastratest.⁶

Vetāla... kajastab India varajast keskaega, kus oli möödunud aastatuhande jooksul välja kujunenud kindel ühiskonnastruktuur. Inimese

³ Šukasaptati: Papagoi seitsekümmend juttu. Sanskriti keelest tõlkinud Linnart Mäll. — Loomingu Raamatukogu, 1983, nr 12/13.

⁴ *Vetāla...* 1969, lk 107 jj.

⁵ Retsensioon ongi antud kontekstis erialatermin, mida Mäll ise korduvalt kasutab, loetledes teksti erinevaid retsensioone.

⁶ *Ibid.*, lk 109.

seisund oli seal määratletud mitmete tunnuste poolt. Ta pidi kuuluma ühte neljast pärilikust seisusest (braahmanid, kšatrijad, vaišjad, šuudrad) või jääma neist välja kui puutumatu (roojane). Seisused ja ka puutumatud jagunesid tuhandeteks elukutsepõhisteks ja sünnipärasteks kastideks (portugali k *casta*). Ei tee paha loetleda lühidalt nende õigusi ja kohustusi. Brahmaanid, esimese ja kõrgeima seisuse liikmed, tohtisid ainsana olla preestrid ja läbi viia ohvritalitusi. Nende tapmist peeti raskeks kuriteoks, braahmanitele annetamist loeti pälvimuste saavutamise vahendiks, braahmani arvamus mantrina ehk riigivalitseja ministri või nõunikuna oli mõõtuandev, samuti võis braahman guruna ehk õpetajana nõuda õpilaselt ükskõik millise ülesande täitmist. Kšatrijad, kelle sekka kuulusid ka radžad, olid riigivalitsejad, kohtunikud, nad töid ohvreid, jagasid armuande, pidasid sõdu ning kaitsesid riiki ja oma alamaid. Vaišjad olid talu-, põllu- ja karjapidajad, tegelesid oskuskäsitöö, kaubanduse ja rahandusega. Šuudrad tegid lihttööd ja olid kõikide ülejäänute teenriteks, puutumatud aga pidid tegema roojaseks peetavaid töid. Kolme kõrgemasse seisusesse kuuluvad olid *dvija*, nn kaks korda sündinud, sest neile osaks saavat haridust loeti justkui teise elu andjaks. Šuudraid, kõnelemata puutumatutest, peeti üks kord sündinuteks. Igale seisusele ja kastile oli ette kirjutatud oma käitumisjuhised ehk dharma, mida tuli siin- ja sealpoolse karistuse ähvardusel vääramatult täita, samuti pidid kõik kaasinimesi nende dharma täitmisel toetama.

Naise dharma oli alluda oma isale, mehele ja üldse meessugulastele, kuid naise tapmine oli karistusväärne tegu. Keskaja Indias, kuid ka veel 19. sajandil oli mehe surma järel naise enesepõletamine matusetuleriidal sagedane nähtus. Naised ei võinud tundma õppida pühi tekste, kuid said tihti küllaltki hea hariduse. Niisugust vajaminevate oskuste loetelu võib lugeda näiteks Linnart Mälli tõlgitud *Kaamasuutrast*.⁷

Kaks korda sündinu pidi vägagi soovitatavalt jagama oma elu neljaks tegevusperioodiks: õpilaseaeg oli pühade tekstide tundmaõppimiseks, seejärel tuli perekonnapeana tegutsemise aeg, siis erakuna üksinduses jumaliku tõe üle mediteerimise ja lõpuks rändava askeedi aeg vaimse täiuse saavutamiseks. Vastavalt sellele orienteerus indialane nelja elueesmärgi järgi: dharma ehk seadmus, kohustus, voorus; *artha* ehk kasu

⁷ Kāmasūtra. Sanskriti keelest tõlkinud Linnart Mäll. — EAO Sõnumitooja, 1989, nr 6: Kāmasūtra 4 (I raamat, III peatükk).

ja materiaalsete hüvede saavutamine; *kaama* ehk armastuse ja tundeerutuste rahuldamine ja lõpuks *mokša* ehk maistest kirgedest vabane mine ja täiuse saavutamine. Selle teostamise abiks oli loodud ka rida õpperaamatuid.⁸

Vetāla... pakub vihjeid kõikidele suurtele Indias varakeskajal levinud usunditele. Näiteks 16., 17. ja 20. jutt tunduvad olevat budistliku algupäraga, peegeldades tegelaste omavahelist kaastunnet ja kesktee eelistamist. Ent 10. loo värsside sisuks on hoopis džainistlik pööramisjutlus, mille tuumaks on ahinsa ehk vägivaldsusetuse õpetus, mille järgi ei tohi kahjustada ühtki elusolendit. Suurem osa *Vetāla...* juttudest pärineb siiski hinduistlikust keskkonnast. Teatavasti ei ole hinduism homogeenne religioon, vaid paljude suguluses olevate usundite summa, mille ühendavaks jooneks on veedade autoriteedi tunnistamine. Upanišaadide filosoofilise brahmanismi kõrvale, mille õitsenguaeg oli 8.–6. saj e.m.a, tekkisid jumalatele orienteeritud ohverdamisreligioonid višnuism ja šivaism. Kuigi višnuism oli Indias keskajal enim levinud, ilmneb *Vetāla...* juttudes rohkesti just šivaismi jooni. Šivat kardeti ja austati, ent väga armastati temaga seotud emajumalannat Gaurit, keda peeti šakti kui üleüldise eluväe hoidjaks. Paljude *Vetāla...* juttude lõpus pöörduvad õiglased tegelased jumalanna Gauri poole, kes enamasti ka nende palved rahuldab.⁹

Tõlkija on lisanud sanskriti nimede hääldejuhise¹⁰ ja koostanud raamatu lõppu lühikese kultuurilooliselt tarviliku nimede ja mõistete leksikoni.¹¹ Siiski on paar mõistet selgitamata jäänud, näiteks mõiste 'mantri' (minister) tähendus selgus mulle hoopis hiljem, saatesõna hoolikal läbilugemisel. Ilmselt Uku Masingu õhutusel on Mäll tõlkimisel mõnikord kasutanud harva esinevaid ja raskesti mõistetavaid sõnu. Kuidas näiteks seletada lauset seoses radža vastuvõtmise pidustustega: „Kokku tuli kogu rahvas, igapähele kehutis käes.“¹² On see joovastav jook, beetel närimiseks, pidutoit või midagi narkootilist? Uku Masingu meisterlik värss tõlge järgib rangelt originaali klassikalist india luule vormikaanonit, mida ta tutvustab põhjalikult raamatu lisas.¹³

⁸ *Vetāla...* 1969, lk 110 jj.

⁹ *Ibid.*, lk 112 jj.

¹⁰ *Ibid.*, lk 114.

¹¹ *Ibid.*, lk 121–127.

¹² *Ibid.*, lk 56.

¹³ *Ibid.*, lk 115–120.

Mõni kuu hiljem, 1969. a sügisel ilmus Linnart Mälli teine tõlkeraamat: Mahatma Gandhi tsitaatidevalimik *Maailm on väsinud vihkamast*.¹⁴ Tänapäeval enamik noorematest inimestest kahjuks ei teagi, et selline väärtuslik raamat on eesti keeles olemas. India vägivaldsusetu iseseisvusliikumise juhi Mohandas Karamchand Gandhi mõtete esmakordne vahendamine eesti keelde sai võimalikuks suuresti Nõukogude Liidu ja India toonase ülisõbraliku läbisaamise tõttu. Mäll kirjutas brošüürile ka eessõna,¹⁵ milles tutvustab Gandhi elulugu; seletab lahti Gandhi võitlusmeetodid — ahinsa ehk vägivaldsusetu võitluse ja *satyāgraha* ehk tõe adumise liikumise, mida ta India vabastusliikumise juhina järjekindlalt kasutades lõpuks 1947. aastal India iseseisvumise saavutas; avab Gandhi jumalamõiste, mis on oluline tema ideestiku mõtestamiseks. Viimane sisaldab nii *deva* (hinduistliku polüteistliku jumaluse), *išvara* (monoteistliku ainujumala) kui ka braahmani ehk panteistliku absoluudi tunnuseid. Lisaks on tähtis teada Gandhi ideestiku erinevusi võrreldes India traditsioonilise filosoofiaga: Gandhi kasutab näiteks usu mõistet, mis India traditsioonis puudub, seal ei tunta ka vahendi ja eesmärgi kategooria aristootellikku käsitust, mis Gandhile on lausa sõlmküsimuseks. Gandhi jumalakontseptsiooni tuum on väide: „Tõde on Jumal.“¹⁶ Saame ka teada, et Gandhit vapustas sügavalt riigi iseseisvumisele järgnenud riigipiruka jagamine ning miljonite inimeste hukkumine hinduistide ja moslemite usutulis nii Indias kui Pakistanis seoses riikide eraldumise ja uskkondade lahknemisega. Linnart Mäll kirjutab sellest nii:

Gandhi, kes oli kunagi öelnud, et ta soovib elada inimkonda teenides vähemalt 125 aastat, kuulutas nüüd, et tema ainsaks lohutuseks on surm, mis vabastaks ta jõuetu vägivaldatunnistaja seisundist. Kaks päeva hiljem, 30. jaanuaril 1948. aastal see juhtuski: Gandhit tabas fanaatilise hindu kuul. Vandenõulased süüdistasid teda kodumaa reetmises: ta olevat armastanud võõraid (muhameedlasi) rohkem kui omasid (hinduiste).¹⁷

¹⁴ Mahatma Gandhi. Maailm on väsinud vihkamast. Inglise keelest tõlkinud Linnart Mäll. — Loomingu Raamatukogu, 1969, nr 41. 2013. aasta kevadel andis kirjastus Pilgrim „Südametarkuse“ sarjas välja kordustruki.

¹⁵ *Ibid.*, lk 5–12.

¹⁶ *Ibid.*, lk 10–11.

¹⁷ *Ibid.*, lk 8.

Saame teada, et esimesena nimetas Mohandas Karamchand Gandhit tiitliga Mahatma ('suur hing') luuletaja Rabindranath Tagore.¹⁸ On üllatav, et Nõukogude tsensuur laskis läbi Mälli tähelepanujuhtimise, et Gandhi teos *Minu elu* ilmus eesti keeles juba 1939. aastal Tartus. Vihje millelegi heale „kodanliku diktatuuri perioodil“, nagu nõukogulikus kõnepruugis Eesti Vabariigi aega nimetati, oli väga ebasoovitav. Samuti on täiesti tähelepanuväärne, et Mällil lubati 1969. aastal tollases võitlev-ateistlikus olustikus kirjutada sõna „Jumal“ suure algustähega. Võimalik, et tsensor ei pööranud neile asjadele tähelepanu ja otsis hoopis, keda Mäll on Gandhi kiitjatena tsiteerinud. Prantsuse kommunisti Romain Rollandi ja Indoneesia vabastusliikumise juhi D. M. Datta nimed panid tsensori kindlasti kergendatult ohkama ja Albert Einstein tundus loomulikult igati aktsepteeritud hinnanguandjana.¹⁹

Kahest Gandhi inglisekeelsest teosest valitud mõtted jagunevad 13 alateema vahel. Esimeses teemas „Minu otsingud“ kinnitab Gandhi: „Ma olen vaid Tõe otsija“.²⁰ Järgnevad Gandhi jumalakontseptsioon „Tõde on Jumal“²¹ ja arutus tõest („Tõe ilu“).²² Järgnevalt räägib Gandhi kõige elava ühtsusest,²³ põhjendab, miks ta on hindu usku,²⁴ näitab, et kõik usud on võrdsed:

Usundid on eri teed, mis kõik viivad ühe ja sama sihi poole.²⁵

Ta väidab:

Ma usun, et Piibel, Koraan ja Zend Avesta on hingestatud samast jumalikkusest nagu Vedadki,²⁶

¹⁸ *Ibid.*, lk 5.

¹⁹ *Ibid.*, lk 11.

²⁰ *Ibid.*, lk 13.

²¹ *Ibid.*, lk 16.

²² *Ibid.*, lk 18.

²³ *Ibid.*, lk 20.

²⁴ *Ibid.*, lk 23.

²⁵ *Ibid.*, lk 25.

²⁶ *Ibid.*, lk 24

ja kinnitab, et käitumise kuldne reegel on vastastikune sallivus.²⁷ Rahu-
teema juures õpetab Gandhi, et Jeesuse Mäejutluse õpetus on määratud
igäühele meist.²⁸ Seejärel juhib ta „Aatomipommi eetika“ juures tähele-
panu sellele, et aatomipommi ei saa hävitada kontrapommiga ja inim-
kond võib vägivallast jagu saada üksnes vägivaldsusetusega.²⁹ Teemas
„Naine“ väidab Gandhi:

Ma olen kindel, et India lunastamine oleneb tema naiste eneseohverda-
misest ja haridustasemest. Ahinsa tähendab piiratud kannatust, mis oma-
korda tähendab piiratud võimet kannatada. Kes oleks peale naise, inimsoo
ema, selleks rohkem võimeline?³⁰

Gandhi oli oma ajastu inimesena ja braahmanina muidugi seisukohal,
et suguakt, ilus ja õilis asi, on mõeldud üksnes sigitamiseks.³¹ Seejärel
arutleb Gandhi vahendi ja eesmärgi üle vabadusliikumises, olles vaimus-
tatud sotsialismist kui võrdsete ja tööarmastajate ühiskonnast.³² Viimati
nimetatud tõdemus annab muidugi veel ühe hea põhjuse, miks raamat
üldse ilmuda sai.

Huvipakkuvaim toonasele lugejale oli mäletatavasti viimane, kõige
ulatuslikum alateema — ahinsa ehk vägivaldsusetuse tee ideestik.³³
Gandhi kirjutab:

Vägivallatus on suurim inimkonna käsutuses olev jõud. [---] Iga tap-
mine või kahjutegemine on põhjustest hoolimata inimsusevastane
kuritegu.³⁴

Ta lõpetab uhke tõdemusega, et kui India teeb vägivallast oma kredo,
siis ei taha ta enam Indias elada, ja kuna ta patrioodina ei saa enam
India üle uhke olla, siis pole enam üldse mõtet elada.³⁵

²⁷ *Ibid.*, lk 29.

²⁸ *Ibid.*, lk 30.

²⁹ *Ibid.*, lk 33.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, lk 40.

³² *Ibid.*, lk 42.

³³ *Ibid.*, lk 43–60.

³⁴ *Ibid.*, lk 45–46.

³⁵ *Ibid.*, lk 60.

Kõnealused Linnart Mälli tõlked põhjustasid 1970. aastatel iseseisvalt mõtlevas, eesrindlikumas eesti intelligentsis ja eriti muidugi Tartu üliõpilastes plahvatusliku, nõukogulikus kõnepruugis nn „ebaterve huvi“ orientalistika vastu. See oli üheks põhjuseks, miks Mäll oli aastail 1969–1973 TRÜ ajaloo osakonna populaarseim õppejõud ja tekitas Nõukogude võimukandjatele suurt peavalu. Linnart Mäll õpetas teise õppeaasta (II kursuse) üliõpilastele, sh mulle, kaks korda nädalas koguni kahte ainet: Aasia ja Aafrika maade ajaloo vanaaega ja Herbert Ligi asendajana keskaja ajaloo esimest perioodi. Esimeses aines tekitas ta muide suurt elevust *Kāmasūtra* põhjaliku refereerimisega. Meenutagem, et see oli aeg, mil äsja oli ilmunud ka ülipopulaarne noorteraamat *Avameelselt abielust*, kus seksuaalelust esmakordselt avalikult juttu tehti. Mälli üliõpilaste omavahelisse sõnavarasse ilmusid *Vetāla...* tõlkest pärit „hatt“ lõbunaise tähenduses, samuti „teineteist maitsma“ ehk seksima ja sellega seotud mõõbliese „nautimisase“. Aga see selleks.

Mälli loengute eriline tähtsus seisnes loomulikult ennekõike selles, et see oli ainus võimalus objektiivselt tundma õppida kaugeid kultuure ja religioone, sealhulgas hinduismi, budismi ja ka varakristlust. Linnart Mäll oli minu teise kursuse poolte kursusetööde juhendaja ja 1971. aasta kevadel pani ta aluse ajalooringi orientalistikasektsioonile, mis jäi tegutsema ka pärast Mälli õppejõuametist lahtikangutamist, milles juhtivat ja suunavat osa mängis NSV Liidu Riikliku Julgeoleku Komitee Tartu osakonna surve. Ent see on juba omaette teema.

Eespool vaadeldud raamatud olid alles algus — järgnevatel kümnenditel avardas Linnart Mäll oma tegevusega olulisel määral nooremate põlvkondade maailmapilti. Kõnelemata sellest, et just tema lõi Eestis orientalistika kui teaduse, ehitades seda suurte teerajajate, Pent Nurmekunna, Leo Leesmendi ja Villem Ernitsa püstitatud alusmüürile.